

⁵¹Наш шлях. – 1920. – 21 березня.

⁵²Там само. – 25 березня.

⁵³ЦДАВО України. – Ф.10720. – Оп.1. – Спр.27. – Арк.1 – 3.

⁵⁴Величко Н. З життя Кам'янець-Подільського відділу українського товариства Червоного Хреста // Наше життя. – 1920. – № 1. – С.15.

⁵⁵Дорошенко Д. Життя й громадська діяльність проф. В.О.Біднова. – С.9.

⁵⁶Наше життя. – 1920. – №1. – С.25.

⁵⁷Дорошенко Д. Життя й громадська діяльність проф. В.О.Біднова. – С.9.

⁵⁸Мазепа І. Україна в огні й бурі революції – 1917 – 1921. – Т.2. – Прага, 1942. – С.296; Трудовий шлях. – 1919. – 29 червня.

⁵⁹Цит. 3: Солдатенко В.Ф. Українська революція. Історичний нарис: монографія. – К., 1999. – С.481.

⁶⁰Біднов В.А. Два перші академічні роки... – С. 73.

⁶¹Там само. – С.70.

⁶²Завальнюк О. З історії Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету // Етнічна історія народів Європи: Збірник наук. праць. – Вип. 6. – К., 2000. – С.69.

⁶³Біднов В. Перші два академічні роки... – С.70.

⁶⁴Саламаха І. Василь Біднов у Кам'янець-Подільському // Слово і час. – 1997. – №11 – 12. – С.73.

Тетяна ШЕВЧЕНКО
Київ

ДОМИ ТОВАРИСТВА ІСУСА, ЇХ ФУНДАТОРИ І БЛАГОДІЙНИКИ НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ: 1572 – 1647

У 1648 р. на українських землях діяло 17 єзуїтських домів (монастирів). 16 із них знаходилися у Речі Посполитій і один на землях Габсбургів. До Польської провінції Товариства Ісуса належало 15 домів: два у Ярославі, по одному у Львові, Луцьку, Кам'янці, Вінниці, Кросні, Бересті, Барі, Острозі, Фастові, Ксаверові, Переяславі, Новгороді-Сіверському і Києві. Один дім знаходився на території Литовської провінції (у Пинську) і ще один – на території Австрійської (у Гуменному, звідки був перенесений до Ужгорода).

Орден ділився на кілька асистенцій на чолі з асистентами, які знаходились при генералі в Римі. Асистенції ділились на провінції, кожна з яких очолював провінціал. Перші єзуїтські осідки на території Корони Польської і Великого князівства Литовського утворювали Польську віце-провінцію у складі Австрійської провінції, яка у 1563 р. відокремилась від Верхньонімецької провінції. У 1568 р. на провінційній Конгрегації було висунуто ідею відокремлення “польських” домів від Австрійської провінції і їх приєднання до провінції Фландрії (Бельгії). Але реалізований цей проект не був¹. У 1574 р. постала окрема Польська провінція. У 1608 р. від неї відокремилась Литовська провінція, яка охопила територію Великого князівства Литовського, Мазовії і Вармії. Польська провінція належала до Німецької асистенції, і лише у 1756 р. стала сама незалежною асистенцією².

Кожна провінція Товариства Ісуса ділилась на менші одиниці – орденські доми. Відповідно до особового складу і призначення, це були доми професів, колегії, резиденції, новіціати, пробацийні доми і місії.

У **домах професів** перебували переважно професи чотирьох обітниць. У своїх домах професи займались лише душпастирською і науковою діяльністю (у педагогічній діяльності ці єзуїти не брали участь). Доми професів існували тільки на милостиню, постійних фундацій не мали³. Кожна орденська провінція мала щонайменше один дім професів, де знаходився провінціал, його секретар та економ провінції.

Найбільше ж єзуїтів мешкало в **колегіумах**. У 1558 р. І Генеральна Конгрегація затвердила норму мінімальної кількості єзуїтів, які могли утворювати колегіум: два – три священники для прийняття сповідей, проповідництва, проведення реколекцій тощо, 4 – 5 вчителів, кілька їх заступників для непередбачених випадків, двоє братів-коадьюторів. Отже, загальна кількість єзуїтів сягала понад 20 осіб⁴. Пізніше декрет генерала Лайнеза визначив, що фундаційний акт колегіуму мусить надавати землю на утримання щонайменше 20 осіб⁵. При колегіумах могли діяти школи для єзуїтських кліриків і світської молоді, де викладали єзуїти даного колегіуму⁶. За назвою цього дому “колегіумами”, чи “колегіями”, почали називати і єзуїтські школи для світських учнів⁷.

Колегіум як один із єзуїтських домів складався із кількох будинків: це колегіум як орденський дім з клязурою, церква, школа, господарські будівлі, а також бурса і конвікт⁸.

Школи для світських не могли приймати плати за навчання навіть під виглядом пожертв. Колегіуми, не забезпечені матеріально, розпускались⁹.

Колегіуми, на відміну від домів професів, мали сталі прибутки, маєтки чи володіння, які призначались на потреби й ужиток студентів¹⁰. Колегіумам, які могли утримувати на власні прибутки вчителів і 12 схоластиків, заборонялось просити милостиню чи приймати інші пожертви¹¹. Але при наявності благодійника колегіум міг прийняти пожертву без огляду на рівень своїх прибутків, аби збільшити кількість схоластиків і вчителів¹².

До середини XVII ст. доходи в натуральній формі з маєтків переважали над іншими доходами колегіумів. З другої половини XVII ст. значне місце в бюджеті єзуїтських колегіумів стали займати грошові доходи. Джерелами грошових надходжень були чинш, позики під відсотки юдейським кагалам (банкам), прибутки з нерухомості, аптеки, а також частково пожертви донаторів. З XVIII ст. грошові доходи стали домінуючими, хоча фільваркове господарство залишалось підставою для утримання колегіумів аж до скасування Товариства.

З прибутків колегіуми сплачували пожертви потребуючим, податки на користь держави, контрибуцію на утримання кліриків провінції.

Резиденцію складала невелика кількість єзуїтів, зайнята переважно душпастирською працею. На чолі резиденції стояв суперіор, призначений провінціалом. При резиденції могли діяти початкові і середні школи для світських учнів.

У **новіціатах** молоді єзуїти протягом двох років випробували свою здатність до орденського життя¹³, а в **домах третьої пробації** священники глибше пізнавали єзуїтську духовність і право, проходили реколекції – “Духовні вправи” Ігнатія Лойоли. Як і колегіуми, новіціати і доми пробації могли мати сталі фундації, призначені для власного вжитку, оздоблення церкви чи утримання у належному стані своїх будинків¹⁴. Усі провінції мусили посідати новіціат і дім третьої пробації.

Місійні осідки склалися з кількох осіб (від однієї до чотирьох), які провадили душпастирську працю в навколишній місцевості. Чисельніші місії існували як окремі адміністративні одиниці, менші приписувались до сусіднього колегіуму чи резиденції. При потребі, наявності впливових та заможних благодійників статус місії міг зрости, і вона ставала резиденцією¹⁵. Рішення про це приймав генерал.

Але на практиці не було жорсткого “перетікання статусів”: від місії до резиденції, від резиденції до колегіуму. Залежно від потреб Ордену та місцевих обставин новозаснований осередок Товариства Ісуса міг одразу ж здобути статус резиденції (омінаючи “стадію місії”), або колегії (омінаючи “стадії і місії і резиденції”). Могло трапитись і так, що статус колегіуму або резиденції “падав” до місії.

“Конституція” називає жертводавців Ордену знярядями Божої Доброти і детально інструктує, коли і скільки разів слід відправляти меси за живих і померлих фундаторів та благодійників колегіуму¹⁶, зобов’язуючи єзуїтів надавати всілякі духовні послуги своїм бенефакторам і їх близьким, молитись за них, як і за ворогів Товариства¹⁷. Так, “Домашній розпорядок” (“Ordo domesticus”) Польської провінції за 1604 р. містив детальний перелік молитв за фундаторів і благодійників домів¹⁸. “Конституція” ретельно пояснювала, яку саме свічку відсилати на знак подяки жертводавцеві¹⁹. При цьому єзуїтам нагадувалось, що свіча є знаком подяки, а не виразом права патронату²⁰. Символічну свічу міг передати жертводавцям і сам генерал Ордену. Так зробив у 1580 р. Еверердо Меркуран, виславши свічу першим фундаторам єзуїтів на Русі Софії і Янові Штемберг-Косткам, на освячення наріжного каменя Ярославського колегіуму²¹.

Настоятелі мусили утримувати зв’язок із друзями Ордену та докладати зусиль, аби неприятели Товариства Ісуса перетворити на його прихильників²². Ієрархія пріоритетів виглядала так: насамперед слід було дбати про прихильність Апостольської Столиці, потім – світських володарів, магнатів та впливових людей²³. Між єзуїтами і їх жертводавцями відбувались часті кореспонденційні та безпосередні контакти. Найчастіше зустрічі з фундаторами та благодійниками відбувались під час церковних і шкільних урочистостей, театралізованих вистав учнів місцевих орденських шкіл. Останні під керівництвом наставників-єзуїтів складали й виголошували присвячені жертводавцям панегірики, промови подяки, привітання з нагоди зайняття урядів, емблематичні і гербові вірші, на смерть фундаторів і благодійників – “плачі” та жалобні промови.

Рішення про прийняття фундації генерал Ордену приймав особисто, а рішення про повернення чи передачу фундації він приймав спільно з Генеральною Конгрегацією – найвищим органом законодавчої влади Товариства Ісуса²⁴. Доми і церкви Ордену, за виключенням домів професів та їх церков, могли приймати в дар як рухому власність (гроші, книги, одяг, продукти харчування тощо), так і нерухому (землі, маєтки, будинки і т. п.). Але при цьому розміри отримуваних пожертв обмежувались нагальною необхідністю щоденного вживання і мешкання²⁵. Доходи ж з отриманих володінь (наприклад, сільськогосподарські продукти) допускалось використовувати лише для ужитку дому, а не для продажу²⁶. Фундатори могли висунути певні умови надання фундації (наприклад, відкриття школи з певною кількістю класів чи проведення місіонерської діяльності в якійсь місцевості), які єзуїти, приймаючи фундацію, мусили виконувати²⁷.

Оскільки “Конституція” схвалювала заохочення єзуїтами пастви до добрих і побожних справ²⁸, то душпастирська робота проводилась систематично, вівся її облік. Зокрема, зберігся перелік потенційних благодійників Кросненського колегіуму із зазначенням їх суспільного становища, родинного стану і жертводайних можливостей. Біля кожного прізвища стояв припис, що дана особа висловлювала намір надати Ордену конкретну допомогу, і що слід шукати її прихильності²⁹. Жебрання ж дозволялось єзуїтам лише в разі крайньої потреби³⁰. У жодному разі не допускалось приймання пожертв за духовні послуги: відправлення мес, здійснення Таїнств, прийняття сповідей, проголошення проповідей, викладання тощо³¹.

Єзуїти прагнули осідати у великих містах, аби бути в центрі політичного та інтелектуального життя. Найбільше єзуїтських домів було зафундовано за правління Стефана Баторія (1576 – 1586), який прагнув створити таким чином “Річ Посполиту дійсно католицьку”³². Для повноцінного опанування заснованих за Баторія 8 домів і зібрання сил для відкриття нових знадобилося понад 20 років. У Польській провінції не застосовувалось рішення Генеральної Конгрегації 1565 р., яке зобов’язувало робити перерву у відкритті нових колегіумів для зміцнення вже існуючих³³. До 1648 р. у Речі Посполитій було зафундовано 50 єзуїтських домів. Із них 17 – на українських землях. Тут, як і в усій Речі Посполитій, переважна більшість (78,6%) зафундованих домів знаходилась у королівських містах. 4 доми (28,6%), Ярославський, Острозький і Ксаверівський, – у приватних містах і один (7,1%), Фастівський, – у духовному.

Як і в усій Речі Посполитій, на українських землях переважали індивідуальні фундації (зафундовані однією особою). Так, 12 фундацій були індивідуальними (70,6%), п’ять (29,4%) – колективними.

Фундаторами єзуїтських домів на українських землях були як духовні особи (місцеві єпископи і один отець-єзуїт), так і світські – магнати і шляхта. На території Корони і Великого князівства Литовського (без урахування українських земель) тільки протягом 1564 – 1618 рр. єпископи були фундаторами чи співфундаторами 13 домів (37% від усіх фундаторів), а духовні особи взагалі склали 46% фундаторів і співфундаторів. Адже Орден був тісно пов’язаний з новою посттридентською генерацією польських єпископів, які бачили в єзуїтах найкраще знаряддя Католицької реформи³⁴. Не випадково більше половини єзуїтських домів у Речі Посполитій у XVI – на початку XVII ст. були зафундовані єпископами, починаючи від вармінського Станіслава Гозія, який запросив їх до Браунсберга. І це при тому, що запрошення Ордену вимагало від благодійників чимало жертв. Так, замість скромної вчительської зарплати для 2 – 3 осіб треба було забезпечити утримання для цілої школи-монастиря разом з братами-коадьюторами. Заснована на кошти єпископа-фундатора школа, стаючи, згідно з правилами Товариства Ісуса, єзуїтським монастирем, переходила у власність Ордену. Новозаснована школа, відповідно, вже не підлягала юрисдикції єпископа, який її заснував³⁵.

Протягом 1572 – 1647 рр. єпископи зафундували 5 домів Товариства Ісуса (31% від загальної кількості фундаторів), духовні особи загалом склали серед фундаторів 38%. Це були: луцькі єпископи Мартін Шишковський (фундатор місії у Луцьку) і Павло Волицький (фундатор місії у Бересті), перемиський єпископ Станіслав Роголя Сецинський (фундатор колегіуму у Перемишлі), київський єпископ Богуслав Бокша-Радошовський (фундатор Фастівської резиденції). Єзуїт Ігнатій Єлець зафундував орденську резиденцію у своєму родинному містечку Ксаверові.

Серед благодійників Ордену духовні особи склали 16,9%. Із них 3 особи (2,59% від загальної кількості духовних) були колишніми єзуїтами: Єронім Красицький, перемиський канонік і парох (благодійник Перемиського колегіуму), Мацей Халковій, парох із Устя (благодійник Львівської резиденції), Олександр Соколовський, київський єпископ (благодійник єзуїтських домів у Фастові і Києві, фундатор конвікту для бідної шляхти при Новгород-Сіверському колегіумі). Ще 29 благодійників (25% від загальної кількості духовних) були єзуїтами. Серед них були: Ігнатій Єлець, благодійник Фастівської резиденції; жертводавці Ярославського колегіуму і церкви: папський посол і дипломат, теолог і проповідник Антоніо Поссевіно; блискучий проповідник і теолог Петро Скарга; польські провінціали Джованні Пауло Кампано і Деціо Стриверіо; видатний гуманіст і педагог Бенедикт Гербест; один із творців “Ratio studiorum” Леонард Кракер; місіонер і теолог, учасник Берестейського собору Каспар Ногай.

9 єзуїтських домів були жертводавцями Ярославського дому (1,31% від загальної кількості донаторів). Це Клаудіополітанський (Коложварський) колегіум у Семигородді (донація 1587 р.), і річпосполитські: Браунсберзький, Віленський, Львівський (у джерелі названий колегіумом, хоча насправді отримав цей статус лише наступного року; на момент надання ж дім мав статус резиденції), Люблінський, Пултуський, Полоцький, Познанський і Ризький (донації 1606 р.).

4 із духовних благодійників (2,59% від загальної кількості духовних) були уніатами. Всі вони належали до вищої ієрархії і робили надання одному колегіуму – Луцькому. Це митрополит Йосиф Велямін Рутський, володимироберестейські єпископи Іпатій Потій і Йосиф Баковецький, пинсько-турівський єпископ Паїсій Оникевич-Саховський. Уніатом був і князь Юрій Чарторийський, жертводавець ярославських єзуїтів.

Серед фундаторів і благодійників єзуїтських домів перевагу мали особи шляхетського походження. Вони склали від 43,44% до 59,18%. Жертводавцями Ордену були як представники руських аристократичних родин (князі Ян Симеон Слуцький, Миколай і Юрій Чарторийські, Януш Тишкевич, Криштоф Збарзький, Миколай та Єронім Язловецькі, Валенти Олександр Калиновський, Олександр Пісочинський), так і місцеві шляхтичі польського походження (родина Костків, Лукаш і Станіслав Жулкевські, Станіслав Конєцпольський, Юрій Мнішек, Станіслав Заремба).

Серед світських благодійників-немешканців Речі Посполитої впадають в око дві постаті. Це анонімний молдавський шляхтич, жертводавець Новгород-Сіверського колегіуму, і волоський господар, донатор єзуїтської церкви у Кам’яниці, якого за роком донації можна ідентифікувати з Міхнею Раду. На підставі наявних джерел можна вважати, що пожертви обидвох були одноразові³⁶.

З кінця 1610-х рр. до початку XVIII ст. серед фундаторів у всій Речі Посполитій переважали магнати³⁷. Те саме можна сказати і про єзуїтських фундаторів на українських землях, серед яких були Миколай і Єронім Язловецькі, Валенти Олександр Калиновський, Лев Сапега, Альберт Станіслав Радзивил, Анна Острозька і Анна Алоїза Ходкевич (у дівоцтві Острозька), Олександр Пісочинський і Януш Тишкевич.

Частка жінок серед фундаторів єзуїтських домів у Речі Посполитій була відносно невелика. У випадку

домініканських чи бернардинських фундацій жінки відігравали значно більшу роль³⁸. Жінки були фундаторками чи співфундаторками 4 із 14, єзуїтських домів. Софія зі Спрови Одровонжівна, власниця Ярослава, зафундувала у містечку перший єзуїтський колегіум. Її донька Анна (у шлюбі Острозька) майже за 60 років зафундувала у Ярославі ще і єзуїтську резиденцію. В Острозі донька Анни Острозької Анна Алоїза Ходкевич стала фундаторкою єзуїтського колегіуму. У Львові співфундаторками колегіуму були Софія Гандзльова, сестри Софія (у першому шлюбі Слуцька, у другому Ходкевич) і Катерина (у шлюбі Остророгова) Мелецькі, Анна і Ельжбета Сенявські. Серед усіх жертводавців жінки склали 31,63%.

П'ятеро із благодійників (0,73% від загальної кількості жертводавців) були православними. Стільки ж було уніатів. Православними були жертводавці Львівського колегіуму (Костянтин Корнякт), Вінницької резиденції (Олександр Балабан), Новгород-Сіверського колегіуму (анонімний молдавський шляхтич), Ярославського колегіуму (князі Іоанн Симеон Слуцький та Олександр Острозький). Ще 5 фундаторів і благодійників (0,73%) були католиками-конвертитами із православ'я: єзуїт Ігнатій Єлець (фундатор Ксаверівської резиденції і благодійник Фастівської), Софія Мелецька (у першому шлюбі Слуцька, у другому – Ходкевич, одна із фундаторок єзуїтського дому у Львові), князь Юрій Вишневецький (благодійник Луцького колегіуму), подружжя Острозьких – Костянтин і Олександра з Тишкевичів (донатори ярославських єзуїтів).

2 із благодійників (0,29%) були протестантами. Це кальвіністи Ян Пеньонжек і князь Януш Острозький. Обидва були жертводавцями Ярославського колегіуму і церкви. Католиками-конвертитами з протестантизму були 4 з фундаторів і благодійників (0,58% від їх загальної кількості). Це Петро Баль із Гочви (колишній кальвініст), фундатор Кросненського дому, Балтазар із Тюрінгії, фундатор єзуїтської аптеки в Острозі, Станіслав Ревера Потоцький (колишній кальвініст), благодійник Кам'янецького колегіуму, і Катерина Собанська, донаторка церкви і колегіуму єзуїтів у Ярославі.

Один жертводавець був юдеєм. Це ярославський міщанин Піпкус.

27 осіб (5,25%) були одночасно фундаторами чи благодійниками двох – трьох домів.

Родинні зв'язки мали між собою 42,42% фундаторів і благодійників.

Єзуїтські доми у Польській і Литовській провінціях (1564 – 1648)

№	Рік відкриття	Місце заснування	Статус (вид) дому	Фундатори
1	1564	Бранево (Браунсберг)	Колегіум 1564 – 1773	Вармінський єпископ Станіслав Гозій
2	1566	Пултуськ	Колегіум 1566 – 1773	Плоцький єпископ Анджей Носковський
3	1569	Вільно	Колегіум і академія 1569 – 1773	Єпископ Валеріан Протасевич
4	1571	Познань	Колегіум 1571 – 1773	Єпископ Адам Конарський
5	1572	Ярослав	Колегіум 1572 – 1773	Софія зі Спрови Одровонжівна і Ян Штемберг-Костка
6	1579	Колозвар	Колегіум 1579 – 1595	Криштоф Баторій
7	1580	Полоцьк	Колегіум 1580 – 1820	Стефан Баторій
8	1582	Люблин	Колегіум 1582 – 1773	Єпископ Бернард Мацейовський і Миколай Зебжидовський
9	1582	Рига	Колегіум 1582 – 1621	Стефан Баторій
10	1583	Каліш	Колегіум 1583 – 1773	Примас Станіслав Карнковський
11	1583	Краків	Резиденція при церкві св. Барбари 1583 – 1591, дім професів 1591 – 1773	Фундаторів не було. Початкові кошти для фундації надав сам Орден
12	1583	Дорпат	Резиденція і колегіум 1583 – 1625	Стефан Баторій

13	1584	Львів	Місія 1584 – 1590, резиденція 1590 – 1607, колегіум 1607 – 1773	Львівський архієпископ Дмитро Соліковський, Єжи Мнішек, Софія Гандзльова, Софія Мелецька, Катерина Остророгова, Анна Сенявська Ельжбета Сенявська, Станіслав Стадницький
14	1584	Гданьськ	Капеланія при церкві св. Бригіди 1584 – 1649	Єпископ Єронім Роздражевський
15	1585	Краків	Новіціат при церквах св. Щепана і св. Матфея 1585 – 1773	Приходський священик Томаш Плаз і Анна Комарницька
16	1586	Несвіж	Колегіум 1586 – 1773	Миколай Криштоф Сирітка Радзивил і Зигмунт Радзивил
17	1593	Торунь	Колегіум 1593 – 1773	Настоятелька бенедиктинського монастиря Магдалена Мортенська
18	1600	Краків	Колегіум при церкві св. Петра і Павла 1600 – 1773	Зигмунт III Ваза
19	1600	Гданьськ	Колегіум 1600 – 1780	Єпископ Єронім Роздражевський
20	1602	Сандомир	Колегіум 1602 – 1773	Єпископ Єронім Гостомський
21	1604	Вільно	Новіціат 1604 – 1773 і дім професів 1604 – 1773	Зигмунт III Ваза
22	1604	Луцьк	Місія 1604 – 1608, колегіум 1608 – 1773	Луцький єпископ Мартін Шишковський
23	1608	Кам'янець- Подільський	Місія 1608 – 1609, колегіум 1610 – 1773	Миколай і Єронім Язловецькі
24	1608	Кроже	Місія 1608 – 1615, резиденція 1615 – 1618, колегіум 1618 – 1773	Єпископ Мельхіор Гедройц
25	1609	Ломжа	Місія 1609 – 1613, резиденція 1613 – 1616, колегіум 1616 – 1773	Приходський священик і плоцький канонік Ян Хочішевський
26	1610	Орша	Резиденція 1610 – 1611, колегіум 1611 – 1820	Зигмунт III Ваза
27	1610	Перемишль	Колегіум 1610 – 1773 і дім професів 1756 – 1773	Перемиський єпископ Станіслав Сецинський
28	1611	Вінниця	Місія 1611 – 1619, резиденція 1619 – 1646, колегіум 1646 – 1648	Валенти Олександр Калиновський
29	1611	Плоцьк	Резиденція 1611 – 1626, колегіум 1626 – 1773	Єпископ Мартін Шишковський

30	1611	Смоленськ	Резиденція 1611 – 1620, колегіум 1620 – 1654	Смоленський воєвода Олександр Гошевський і Сигізмунд III
31	1612	Рава Мазовецька	Колегіум 1612 – 1773	Єпископ Павло Волицький і його брати Станіслав, Себастьян і Філіп
32	1614	Кросно	Місія 1614 – 1619, резиденція 1619 – 1647, колегіум 1647 – 1773	Петро Баль з Гочви
33	1615	Берестя	Місія 1615 – 1617, резиденція 1619 – 1633, колегіум 1633 – 1773	Луцький єпископ Павло Волицький, Лев Сапега
34	1616	Бар	Місія 1616 – 1632, резиденція 1632 – 1646, колегіум 1646 – 1666, місія 1701 – 1732, резиденція 1732 – 1749, колегіум 1749 – 1773	Станіслав Жулкевський
35	1616	Бидгощ	Місія 1616 – 1619, резиденція 1619 – 1646, колегіум 1646 – 1780	Хелмінський єпископ Ян Кучборський, Адам і Ядвіга Рихловські
36	1618	Мальборк	Резиденція 1618 – 1780	Хелмінський єпископ Ян Кучборський
37	1620	Хойниці	Резиденція 1620 – 1749, колегіум 1749 – 1773	Приходський священник Ян Доремговський
38	1620	Фастів	Резиденція 1620 – 1639, місія 1746 – 1749	Київський єпископ Богуслав Бокша-Радощовський
39	1622	Гродно	Місія 1622 – 1635, резиденція 1635 – 1664, колегіум 1664 – 1773	Гродненський староста Станіслав Кособудзький
40	1623	Грудзьондз	Колегіум 1623 – 1773	Хелмінський єпископ Ян Кучборський
41	1624	Остріг	Колегіум 1624 – 1773	Анна Ходкевич (у дівочтві Острозька)
42	1626	Решель	Місія 1626 – 1631, резиденція 1631 – 1649, колегіум 1649 – 1780	Королівський секретар Стефан Садорський
43	1630	Диненбург	Резиденція 1630 – 1761, колегіум 1761 – 1811	Смоленський воєвода Олександр Госевський
44	1632	Пинськ	Резиденція 1632 – 1638, колегіум 1638 – 1773	Пинський староста Альберт Станіслав Радзивілл
45	1635	Ярослав	Резиденція Діви Марії “у полі” 1635 – 1662, колегіум 1662 – 1773	Анна Острозька (у дівочтві Штемберг Костка)
46	1635	Ксаверів	Резиденція 1635 – 1670	Ігнатій Єлець SJ

47	1636	Переяслав	Резиденція 1636 – 1645, колегіум 1645 – 1648	Лукаш Жулкевський
48	1636	Новгород- Сіверський	Резиденція 1636 – 1646, колегіум 1646 – 1648	Олександр Пісочинський
49	1637	Вітебськ	Резиденція 1637 – 1682, колегіум 1682 – 1870	Смоленський воєвода Олександр Гусевський
50	1647	Київ	Колегіум 1647 – 1648	Януш Тишкевич

¹Poplatek J. Encyklopedia jezuitów polskich w XVI wieku. Maszynopis w Archiwum Towarzystwa Jezusowego w Krakowie. – S. 278.

²Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy: 1564 – 1995 / Oprac. L. Grzebień. – Kraków, 1996. – S. 20, 540 – 541.

³Constitutiones Societatis Iesu a Congregatione Generali XXXIV annotatae et Normae complementariae ab eadem Congregatione approbatae. – Roma, 1995. – [325].

⁴O'Malley J. W. Pierwsi jezuiti. – Kraków, 1999. – S. 350.

⁵Pelczar R. Działalność oświatowo-kulturalna Jezuitów w diecezji przemyskiej w XVI – XVII wieku. – Przemysł, 1999. – S. 12 – 13.

⁶Constitutiones... [324], [327], [328], [329], [330], [331], [332], [398].

⁷Constitutiones... [324], [327], [328], [329], [330], [331], [332], [398].

⁸Paszenda J. Jezuickie budynki szkolne w dawnej Polsce // *Jezuicka ars educandi*. Prace ofiarowane Księdzu Profesorowi Ludwikowi Piechnikowi SJ. – Kraków, 1995. – S. 169.

⁹Institutum Societatis Iesu. – Vol. 2. – Florentiae, 1893. – P. 195.

¹⁰Regimini militantis Ecclesiae, 8; Exposit Debitum, 8 // Institutum Societatis Iesu. – Florentiae, 1892. – Vol. I. – P. 3 – 7, 22 – 28.

¹¹Constitutiones... [331].

¹²Constitutiones... [332].

¹³Constitutiones... [337].

¹⁴Constitutiones... [5], [554].

¹⁵Encyklopedia... S. 127, 291, 539, 565, 568 – 569.

¹⁶Constitutiones... [309], [310], [311], [315], [316], [640].

¹⁷Constitutiones... [318], [638], [824].

¹⁸Archivum Romanum Societatis Iesu (ARSI). – Provincia Poloniae. – Vol. 4: Ordo domesticus provinciae Poloniae 1604. – Modlitwy które naszymi mają odprawować. – F. 3.

¹⁹Constitutiones... [312], [313].

²⁰Constitutiones... [314].

²¹Paszenda J. Budowle jezuickie w Polsce. – Kraków, 1999. – T. 1. – S. 65.

²²Constitutiones... [426].

²³Constitutiones... [824].

²⁴Constitutiones... [320], [322], [323], [420], [743], [762], [763].

²⁵Constitutiones... [561], [562].

²⁶Constitutiones... [563].

²⁷Constitutiones... [321], [442].

²⁸Constitutiones... [564], [648].

²⁹ARSI. – Provincia Poloniae. – Vol. 75: Polonia et Lithuania. Historia foundationum. – Crosnensis Collegii descriptio. – F. 24v.

³⁰Constitutiones... [331], [569].

³¹Constitutiones... [4], [565], [566], [567], [640].

³²ARSI. – Provincia Germaniae. – Vol. 163: Epistolae. – Ioannes Campano ad P. Generalem Claudio Aquaviva. Mir, 28.08.1584. – F. 152v; Völker K. Stefan Bathorys Kirchenpolitik in Polen // *Zeitschrift für Kirchengeschichte*. – 1937. – N 56. – P. 79 – 86.

³³Monumenta Historica Societatis Iesu. Monumenta Paedagogica. – Vol. III. – Romae, 1974. – P. 8 – 9. З цієї проблемою єзуїти інших провінцій зіткнулись ще в першій половині – середині 1550-х рр., коли внаслідок швидкого зростання кількості шкіл і браку відповідних учителів різко впав рівень викладання: Scaduto M. Alle origini della pedagogia dei gesuiti // *La civiltà cattolica*. – Vol. I. – 1976. – P. 455; O'Malley J. W. Pierwsi jezuiti... S. 344 – 347, 350 – 353.

³⁴Kłoczowski J. Zakony męskie w Polsce w XVI – XVIII w. // *Kościół w Polsce*. – Kraków, 1969. – S. 513. Порівняй: Litak St. W dobie reform i polemik religijnych // *Chrześcijaństwo w Polsce: Zarys przemian (966 – 1979)*. – Ed. J. Kłoczowski. – Lublin, 1992. – S. 216 – 218; Paszenda J. Wybór miejsca na fundację dla jezuitów // *Jezuicka ars historica*. – Kraków, 2001. – S. 454.

³⁵Korewa J. Z dziejów diecezji warmińskiej w XVI w. Geneza braniewskiego Hosianum. Przyczynek do dziejów zespolenia Warmii z Rzeczpospolitą. – Poznań – Warszawa – Lublin, 1965. – S. 144.

³⁶ARSI. – Fondo Gesuitico: Collegia. – Busta 83/1452 I. – Fascicolo 10: Kamieniec. – N 1; Załęski S. Jezuiti w Polsce. – T. IV (3). – Kraków, 1905. – S. 1401.

³⁷Staniek H. Fundatorzy i fundacje kolegiów jezuickich w Polsce w latach 1564 – 1772/73 // *Summarium sprawozdania Towarzystwa Naukowego KUL*. – 1971. – N 1 (21). – S. 56 – 58.

³⁸Staniek H. Fundatorzy... – S. 60.